

IDEOLOGIA FEMINISTĂ ȘI EPISTEMOLOGIA CONTEMPORANĂ

Acad. prof. univ. dr. Teodor Dima,
Universitatea I. Cuza, Iași

Abstract: *Although the expression “feminist epistemology” can be considered a contradiction in terms – as M. B. Hesse maintains – because epistemology, as well as the science to which it is related is, at least at the programmatic level, independent of any interest and conception of a certain social group (defined by relating itself to a certain race, gender or religious option), lately, in the context of the development of a postmodern cultural pattern, feminine contributions to the development of science and, implicitly, of the epistemology, became a phenomenon that must be studied with the greatest attention. This is the reason why arguments have been advanced supporting the idea of a subsequent alternative science which might include a series of “feminine virtues”; the arguments rely on real phenomena belonging to the development of sciences which is characterized by the exponential growth of sciences, the multiplication of the scientific fields and the appearance of new basic concepts.*

Keywords: *feminist epistemology, ideology, feminism, feminist virtues.*

În contexte postmoderne a apărut sintagma „epistemologie feministă”, considerată de Mary B. Hesse, de la Universitatea Cambridge, o „contradicție în termeni”¹. Argumentele acestei caracterizări a sintagmei, condamnabilă din punct de vedere logic, pot fi rezumate astfel:

„Feminismul” este ideologia unui subgrup social de susținere a necesității promovării unor trăsături specifice ale cercetărilor și creațiilor care aparțin femeilor; pe de altă parte, „epistemologia” este studiul condițiilor generale de dobândire a cunoștințelor științifice, de fundamentare logică și filosofică a lor, dincolo de părerile, intențiile, interesele și perspicacitatea unor grupuri sociale formate pe baza unor criterii extraștiințifice (vârstă, sex, conștiință religioasă etc.). Cu alte cuvinte, epistemologia modernă a considerat că obiectivitatea cunoștințelor științifice este dependentă, în primul rând, în măsura în care aceasta se stabilește cu ajutorul unor reguli transcendente, rupte de contexte sociale și istorice. În epistemologie sunt acceptate și criterii extralogice de apreciere a descoperirilor științifice, dar sexul nu a fost considerat niciodată un factor decisiv de evaluare epistemică. În acest sens, consideră Mary B. Hesse, nu poate exista o „epistemologie feministă”, așa cum nu poate exista o „epistemologie neagră” sau „homosexuală”, a cetățenilor de onoare sau o epistemologie a sindicatelor, a mass-media sau a unui club de fotbal².

Pe de altă parte, sunt două aspecte importante ale epistemologiei din ultimele cinci decenii ale secolului al XX-lea. (1) Multe femei s-au specializat în filosofia și sociologia științei, exprimând păreri proprii critice față de modul în care erau formulate unele probleme importante ale cunoașterii științifice. (2) Critica formulată este adeseori ilustrată cu exemple referitoare la prezența femeilor în știință, acestea imprimând un anumit tip de raționalitate, benefic în multe privințe dezvoltării științei. În lucrări de

---

¹ M.B. Hesse, (2000), *How to Be Postmodern without Being a Feminist*, The Monist, nr. 77, 1994, trad. rom. de Mihai Ungheanu, Revista de Filosofie, XLVII, nr. 5-6, pp. 499-515, București.

² *Ibidem*, p. 500.

epistemologie³ elaborate în ultimele două decenii ale secolului al XX-lea, autorii de gen feminin au consemnat că orientările în epistemologia contemporană poartă pecetea masculinității. De aceea a predominat realismul epistemologic care considera că principalul scop al științei este descoperirea structurii și a legilor fundamentale ale universului natural, precum și optimismul exprimării în enunțuri adevărate, sistematizate în teorii, a descoperirilor și cercetărilor. Critica feminină nu este îndreptată împotriva ipotezei ontologice a existenței structurilor și legităților, ci împotriva convingerii că lumea poate fi cunoscută complet și expusă exact în limbaj. Cercetând istoria științei și modul în care se constituie teoriile științifice în ultima jumătate a secolului al XX-lea, multe direcții epistemologice au consemnat că știința se autodezvoltă, dar nu se sustrage din fața influențelor sociale, economice sau culturale, încât, deși tind spre obiectivitate, multe enunțuri științifice rămân totuși parțial adevărate.

Dacă nu ar exista astfel de influențe, atunci, în cadrul teoriilor științifice, s-ar instala o anumită circularitate: imboldul spre constituirea unei teorii științifice provine, în științele factuale, pe calea observațiilor; rezultatul observațiilor trebuie formulat lingvistic și comunicat; pentru aceasta sunt utilizate concepte preluate din teoriile științifice existente, încât apariția unei noi teorii este dependentă de alte teorii existente și progresul teoretic și practic ar fi afectat pentru că nu s-ar putea constitui judecăți de evaluare alethică făcând abstracție de teoriile anterioare. Din acest punct de vedere au dreptate unii epistemologi postmoderni care au sesizat impasul evaluării alethice a teoriilor științifice: pe de o parte, spun ei, nu se poate dovedi prin practică adevărul teoriilor științifice pentru că rezultatul evaluării trebuie și el expus în termeni teoretici, pe de altă parte, pentru evaluare, teoriile științifice nu dispun de altceva decât de practica factuală și/sau formală. De aceea, arăta Susan Haack, la nivel teoretic, dar și la nivel aplicativ, științele sunt impregnate de interpretări și evaluări pentru că, altfel, știința ar deveni „un exercițiu pozitivist trivial, fără aspirația de depășire a observabilului”⁴. Construcțiile teoretice și alegerile lor în vederea evaluării se efectuează parțial și în funcție de impulsurile mediului cultural, printre aceste impulsuri făcându-și simțită prezența și anumite valori promovate de cercetători științifici de gen feminin. Pe această cale s-au produs schimbări importante în epistemologie. Alegerea teoriei devine o „luare de decizie în incertitudine” și este recunoscută ca o ramură a logicii care cere luarea de decizii referitoare la valori și la fapte evaluative⁵.

Problema obiectivității științifice și a rolului factorilor sociali, economici și culturali au stârnit condeie feministe de susținere a presupuziției că femeile au format subspecii de culturi în toate societățile umane și au avut roluri decisive pentru dezvoltarea și înțelegerea științei. Mary B. Hesse formulează trei tipuri de argumente în favoarea importanței feminismului pentru știință, transferând astfel epistemologiei problema valorilor feministe.

Primul argument este formulat pe baza unor investigații efectuate în trecut; a rezultat situația, adeseori subliniată, a participării foarte limitate a femeilor la cercetarea științifică. Totuși, din punct de vedere epistemologic, se poate constata că femeile, până la jumătatea secolului al XX-lea au preferat cariere mai ales în științele vieții și în științele socialului și mai puțin în matematică, fizică, logică și filosofie. Aceste predilecții s-au asociat cu

---

³ M.B., Hesse a consemnat câteva lucruri în care sunt dezbătute aceste două aspecte: Lorraine Code, *What Can She Know*, Ithaca and London, Cornell University Press, 1991; Sandra Harding, *The Science Question in Feminism*, Milton Keynes, Open University Press; Merrill B. and Jaako Hintikka, *How can Language be Sexist?*, în Sandra Harding and Merrill B. Hintikka, *Discovering Reality*, Dordrecht, Reidel, 1983; Evelyn Fox Keller, *Reflection on Gender and Science*, New Haven and London, Yale University Press, 1985; Helen E. Longino, *Science as Social Knowledge*, Princeton, NJ, Princeton University Press.

⁴ S. Haack, (1993), *Epistemological Reflections of an Old Feminist*, Reason Papers, 18, pp. 34-35.

⁵ Exemple semnificative, în această privință, sunt consemnate în L. Jonathan Cohen și Mary Hesse, (1980), *Applications of Inductive Logic*, Oxford, Clarendon Press, apud M.B. Hesse, *op. cit.*, p. 502.

întrebuințarea unor metode active pentru investigarea oamenilor, a aspectelor particulare, diversificate și complexe. Simplitatea, universalitatea și necesitatea au ademenit puține minți feminine, dar atunci când apropierea s-a produs, rezultatele au fost de excepție. De exemplu, Maria Sklodowska Curie (1867-1934) și Irene Joliot-Curie (1897-1956). Prima, efectuând măsurători precise, a observat că radiația constituie o proprietate specifică a atomului de uraniu; ea a propus denumirea de radioactivitate pentru substanțe care emit radiațiile lui Bequerel, iar elementele care o posedă au fost denumite radio-elemente. Irene Joliot-Curie, printre altele, a descoperit energia protonilor de recul, efectuând, de asemenea, cercetări minuțioase care pretindeau răbdare, voință și renunțare la unele satisfacții provocate de partea afectivă a personalității.

Androcentrismul s-a manifestat mai ales în domeniile filosofiei până la jumătatea secolului al XX-lea. După 1950, deși nu s-au impus aici nume feminine, totuși, numărul femeilor a crescut foarte mult, apropiindu-se de numărul bărbaților. Un exemplu concludent, personal constat, ne oferă Congresele Asociației Societăților de Filosofie de Limbă Franceză (A.S.P.L.F.), la care am participat, din doi în doi ani, începând din 1994, până în 2002. Exprimându-ne în termeni ai concepției lui Mircea Florian, considerăm că se manifestă aici fenomenul recesivității, femeile jucând rolul unor „outsidere” care asaltează comunitatea filosofică academică. Predomină și aici tendința spre afirmare pe care o au clasele sau grupurile oprimate, marginalizate. Femeile care își prezintă rodul cercetărilor filosofice se consideră victime ale unor prejudecăți ideologice, justificându-și astfel hotărârea de a construi o „epistemologie feminină”. Dintr-un anumit punct de vedere, „recesivitatea” feminină este explicabilă prin capacitatea de asimilare pe care o poate avea un intelect mai puțin întrebuințat la activități teoretice și abstracte și care, după o lungă perioadă de aspirație la recunoaștere a apartenenței la anumite elite, a izbucnit spre cariere aproape nesolicitate până acum aproximativ cincizeci de ani.

Privite cu obiectivitate, realizările feministe din, să spunem, epistemologie, nu pot fi considerate a fi superioare aceloră obținute de bărbați; și de-o parte, și de alta sunt contribuții minore și de excepție. Dar, din punctul de vedere al ideologiei postmoderne, este de subliniat tendința crescătoare a numărului de femei pasionate de cercetări în multiple domenii ale filosofiei. Mary B. Hesse, una dintre personalitățile feminine, recunoscută în întreaga lume pentru contribuțiile sale în logica și metodologia științei⁶, semnaleză interesul pentru folosirea modelelor și a metaforelor în știință⁷.

Ai doilea argument formulat de Mary B. Hesse se referă la constituirea unui „punct de vedere feminist” care provoacă anumite reforme în cadrul institutelor științifice, în universități, în redacțiile revistelor științifice etc. Aceste reforme se caracterizează, în primul rând, prin introducerea unui stil personal, care, fără a tulbura obiectivitatea științifică, se opune stilului impersonal din argumentarea „androcentrică”. Avem un exemplu apropiat: Revista de Filosofie a Academiei Române are ca redactor-șef, de câțiva ani, pe Angela Botez, cercetător științific principal gradul I la Institutul de Filosofie al Academiei Române, care are o bogată experiență editorială. Treptat, profilul revistei s-a schimbat, orientându-se cu precădere spre filosofia mentalului și spre postmodernism, apropiindu-se astfel de realitatea concretă a dezbaterilor din filosofia contemporană.

---

⁶ M.B. Hesse (n. 1924) și-a desăvârșit cariera la Universitatea din Cambridge, între 1960 și 1985, astăzi fiind *emeritus fellow*; este membră a Academiei Britanice, în a cărei conducere a funcționat între 1979 și 1981; a fost *visiting profesor* în SUA, la Yale, Minnesota, Chicago, Notre Dame; a fost redactor șef al revistei *British Journal of the Philosophy of Science* (1965-1969). Cărți publicate: *Science and Human Imagination: Aspect of the History and Logic of Physical Science* (1954), *Forces and Fields: A Story of Action at a Distance in the History of Physics* (1961), *The Structure of Scientific Inference* (1974), *Revolution and Reconstructions in the Philosophy of Science* (1980), *The Construction of Reality* (1987).

⁷ M.B. Hesse le numește pe Eva Feder Kd'itay, Sallie McFague, Janet Martin Soskice, Eileen Cornell Way, Alison Wylie.

Al treilea argument este foarte îndrăzneț: el se referă la propuneri pentru constituirea unui tip alternativ de știință, succesoare, care să cuprindă mai multe „virtuți feminine”. Dar, comentează Mary B. Hesse, puține reprezentante ale orientării feministe din epistemologie „au încercat să expună în detaliu știința succesoare”⁸. Știința modernă, „de tip galileo-newtonian”, cum este numită în epistemologie⁹, s-a caracterizat prin utilizarea cu precădere a metodei experimentale, îmbinată cu aplicarea matematicii: „... de la Gilbert, Kepler și Galilei, la Huygens, Malenbranche, Leibniz și Newton, trecând prin Bacon, Harvey și Descartes, oamenii de știință din secolul al XVII-lea au stabilit principiile științei moderne”¹⁰. Ea s-a caracterizat „prin întemeierea și dezvoltarea mecanicii, a opticii, a acusticii, a studiului magnetismului și electricității, al căldurii, prin dezvoltarea astronomiei și cosmologiei... În partea a doua a secolului al XVIII-lea, acest tip de știință experimentală-matematică procedează la o expansiune masivă în domeniul chimiei prin cercetările lui Lavoisier și Dalton”¹¹. În acest secol al XVIII-lea, știința a participat la mișcarea filosofică a secolului luminilor și la pregătirea intelectuală a revoluției franceze. Un secol care a evidențiat rolul științific al spiritului pentru reclădirea personalității, dar și pentru instaurarea mașinismului universal.

Știința care se dezvoltă în secolul al XVIII-lea își găsea puncte de sprijin în saloane, confort, lux, curiozitate, dar și în viața socială. Știința oferea oamenilor soluții pentru îmbunătățirea situației lor materiale și culturale, „iar destinul civilizațiilor se decidea în laboratoare”¹²; de asemenea, se înnoiesc metodele de învățământ și începe organizarea rațională a cercetării științifice, prin specializarea activității cercetătorilor, prin rafinarea și diversificarea instrumentelor de lucru și de investigație; amatorismul și mecenatul devin caduce, astfel încât, perioada care se întinde între anii 1780, când se poate spune că s-a încheiat specificul secolului al XVIII-lea, și 1920, când se poate spune că se încheie epoca modernă, se va caracteriza printr-o mulțime impresionantă de invenții revoluționare. De aceea s-a spus că secolul al XIX-lea este un secol al exploziilor, determinate de genii. „Romanticul secol al XIX-lea face din geniu un (...) fel de încarnare a inventivității divine, un purtător de torță al umanității care suferă pentru necazurile eroului și se bucură la victoriile lui”¹³.

Această viziune dispare în secolul al XX-lea; acum savantul devine omul care își consacră cea mai mare parte a activității sale activității științifice; „transpirația” ia locul revelației, omul de știință fiind asiduu solicitat să se preocupe el însuși de ceea ce poate rezulta din lucrările sale. De aceea, timpul ce separă o descoperire de laborator de aplicarea ei tehnică și socială se scurtează considerabil pentru că mijloacele de care dispune savantul pentru lucrările sale s-au multiplicat în funcție de speranțele pe care guvernele și întreprinderile și le pun în rezultatele cercetărilor științifice. Astfel, se constituie echipe de lucru care au nevoie de un număr crescând de personal tehnic și administrativ: laboranți, asistenți, ingineri etc. Așa se realizează prima cale de pătrundere masivă a femeilor în activitatea de cercetarea științifică.

Consemnăm în continuare și alte condiții care au determinat creșterea ponderii femeilor în activitatea științifică și, în consecință, constituirea unei epistemologii din care să răzbată, printre altele, și „un punct de vedere feminist”, semnalat în literatura actuală care stă sub semnul postmodernității.

---

⁸ M.B. Hesse, *op.cit.*, p. 507.

⁹ L. Blaga a preluat denumirea în *Experimentul și spiritul matematic*, lucrare elaborată la Cluj, în perioada 1949-1953, tipărită postum la Ed. Științifică, București, 1969, cu o prefață de Călina Mare; a doua ediție, 1983, Ed. Minerva; studiu introductiv, Alexandru Tănase; a treia ediție, 1998, Ed. Humanitas.

¹⁰ Cf. René Taton (ed.), (1971), *Istoria generală a științei*, vol. II, Știința modernă de la 1450 la 1800, trad. rom., Ed. Științifică, București, p. 202.

¹¹ L. Blaga, (1998), *Experimentul și spiritul matematic*, Ed. Humanitas, București, p. 37.

¹² R. Taton (ed.), *op.cit.*, p. 458.

¹³ R. Taton (ed.), (1972), *op.cit.*, vol. III, p. 12.

Mai întâi, o condiție însemnată o constituie creșterea exponențială a științei. Asupra acestui aspect s-a exprimat, în 1963, Derek J. de Solla Price, de la Universitatea Yale din New Haven, Statele Unite; cu ajutorul unor metode statistice, acesta a tratat „problemele generale ale formei și dimensiunii științei și ale regulilor de bază care guvernează creșterea și comportamentul științei”; el a prezentat un „calcul al forței de muncă, literaturii, talentului și al cheltuielilor pentru știință”¹⁴ și a ajuns la concluzia că anumite sectoare suficient de mari ale științei cresc în mod exponențial. „Aceasta înseamnă că știința crește cu dobândă compusă, înmulțindu-se cu o anumită cantitate fixă în decursul unei perioade egale de timp”¹⁵. Astfel, o creștere exponențială se caracterizează, în condiții optime, printr-un anumit timp necesar pentru dublarea volumului sau pentru o creștere înzecită. Dacă așteptăm ca parametrii numărul oamenilor de știință și numărul publicațiilor științifice, atunci se constată că acestea se dublează din zece în zece ani, când nu se face deosebire între lucrările de calitate slabă și cele de nivel înalt, sau din 15 în 15 ani, atunci când se aplică o anumită rigurozitate în selectarea lucrărilor științifice publicate și a autorilor unor asemenea lucrări. Știința a încetat astfel să mai fie un factor social cu acțiune lentă și slabă, devenind un factor cu acțiune rapidă și puternică. În consecință, s-au produs schimbări nu numai din punct de vedere economic și social, ci și al ponderii femeilor în cercetarea științifică, în domenii care necesită eforturi foarte mari, de neimaginat în secolul al XIX-lea că le-ar putea îndeplini femeile.

Multiplicarea domeniilor științifice este a doua condiție a creșterii numărului femeilor în cercetarea științifică din secolul al XX-lea. Disciplinele clasice, aprofundând și dezvoltând domeniile lor, au stabilit legături între ele, dând naștere la o serie de discipline mixte, ca biochimia și biofizica, chimia fizică și chimia matematică; astfel, clasificarea liniară a științelor, realizată de Auguste Comte, a fost înlocuită cu o rețea cu multe ramificații. Știința modernă, dezvoltată până la 1900, se prezenta sub forma unor insule destul de mari de cunoștințe, înconjurate și separate de un vast ocean de ignoranță. Știința postmodernă a secolului al XX-lea se constituie în mari continente legate prin istmuri a căror corelare este perpetuă. Grandioasa restructurare științifică nu se putea face fără aport feminin. De exemplu, „... unele dintre marile sinteze, precum cea care cuprinde toate radiațiile electromagnetice, de la radiațiile gama cosmice până la undele lungi cosmice, au fost urmate de o serie de alte sinteze parțiale din ce în ce mai intense”¹⁶. În secolul al XX-lea, apare cu claritate o deosebire importantă între două feluri de descoperiri. Unele sunt inevitabile; acestea se produc într-un interval de timp bine definit, datorită activității cercetătorilor care perpetuează încercările înaintașilor și propun noi soluții. De exemplu, descoperirea radiațiilor X de către Röntgen; mulți fizicieni făceau experimente cu tuburi Crookes, încât, într-un timp relativ scurt, au fost observate efectele radiațiilor X pe ecrane fluorescente, pe plăci fotografice și pe electroscop. Sunt însă descoperiri inevitabile, de obicei, s-a constatat că la acestea contribuie cercetători care pătrund mai târziu într-o comuniune științifică; în secolul al XX-lea, femeile au pătruns într-o apreciabilă măsură, mai ales în chimie, biologie și științele socio-umane.

În sfârșit, o a treia condiție, legată strâns de prima, este apariția unor concepte fundamentale care au cucerit foarte repede multe domenii științifice, favorizând totodată noi orientări metodologice, nebănuite de știința modernă. Este vorba, în special, de noțiunile de structură, sistem și informație. La începutul secolului al XX-lea, ideea de discontinuitate a pătruns în știință, mai ales într-un domeniu, al energiei, care părea destinat continuului; această mărime fizică tipică, ce părea simplă și deplasabilă fără pierderi de la un sistem la altul, a devenit structurabilă în cuante. Cuanta a cucerit lumea

---

¹⁴ D.J. de Solla Price, (1971), *Little Science, Big Science*, Columbia University Press, 1963, trad. rom. de P. Teodoru și O. Iordan, Ed. Științifică, București, p. 12.

¹⁵ *Ibidem*, pp. 25-26.

¹⁶ R. Taton (ed.), *op.cit.*, vol. IV, p. 12.

științifică încât, nu întâmplător, un tânăr cercetător român își dedica teza de doctorat panquantismului¹⁷ în 1945. În același timp, studiile structurale și-au făcut simțită prezența în chimie și biologie, unde femeile ocupau locuri care le antrenau mințile iscoditoare. Astăzi, se constată că, în aceste domenii, numărul femeilor l-a depășit pe cel al bărbaților. Ele au contribuit mult ca formulele dezvoltate de chimie să devină modele pentru analiza componentelor protoplasmei celulare, ajungându-se la recunoașterea unor obiecte figurate foarte mici, astfel că biologia moleculară se află la răscrucea dintre fizică, chimie și biologie. De asemenea, în secolul al XX-lea s-a pătruns în structura reală a miceliilor devenite macromolecule, în natura majorității colorizilor, deschizându-se un imens capitol al biochimiei.

Nu insistăm asupra exemplificărilor; consemnările făcute le considerăm suficiente pentru susținerea ideii că, începând cu a doua jumătate a secolului al XX-lea, partea feminină a cercetătorilor științifici a contribuit semnificativ la dezvoltarea unor domenii care se nășteau și se dezvoltau cu o rapiditate cuceritoare, necunoscută în istoria științei. „Schimbarea la față” a științei a determinat desigur și înnoirea epistemologică. Dintr-o disciplină a priori, abstractă și uneori formalizată¹⁸, însărcinată cu formularea unor fundamente atemporale ale cunoașterii, în limitele unei raționalități echivalente cu demonstrabilitatea standardizată, au început să se constituie epistemologii flexibile, capabile să se muleze și să interpreteze cu rapiditate schimbările științifice radicale.

Desigur, nu putem susține că s-a constituit o „știință alternativă” în a doua jumătate a secolului al XX-lea, dar, în această perioadă, științele și-au diversificat metodele și instrumentele de cercetare și argumentare încât Habermas a admis trei tipuri de cunoaștere științifică: empirico-tehnologică, istorico-hermeneutică și critico-emancipatorie¹⁹. Astfel, în aprecierile epistemologice, împreună cu analizele logico-filosofice și metodologice, își croiesc drum și interesele de cunoaștere, interpretare, înțelegere și comunicare, interese care depind de structuri economice și socio-politice. Pot fi admise aici și interese care depind de faptul că a crescut participarea feminină la dezvoltarea științifică? Răspunsul necesită unele precizări pentru evidențierea condiționărilor condiționale ale dezvoltării umanității în secolul al XX-lea.

Din țesătura complexă a corelărilor, evidențiem dezvoltarea învățământului fără discriminări sexuale, ceea ce a permis dezvoltarea științei, determinată economic, politic și social, să cunoască explozii exponențiale, care au antrenat și participări feminine; o dată intrate în circuitul științific, femeile au avut partea lor de contribuție la creșterea ritmului de progres științific. Epistemologia trebuie să consemneze aceste aspecte, mai ales că, așa cum subliniam mai sus, există și femei specializate în epistemologie.

---

¹⁷ P. Botezatu, (2002), *Cauzalitatea fizică și panquantismul*, teză de doctorat, susținută în 1945, sub conducerea lui Dan Bădărău, și tipărită postum, la Ed. Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, de Teodor Dima.

¹⁸ Este semnificativ, în această privință, programul structuralist de cercetare în logica și filosofia ultimelor trei decenii a științei, inițiat de Joseph D. Sneed și dezvoltat de Wolfgang Stegmüller. Prin lucrările lui Sneed, *The Logical Structure of Mathematical Physics*, Dordrecht, Reidel, 1971, și Stegmüller, *Theorienstrukturen und Theoriendynamik (Theorie und Erfahrung, Zweiter Hallband)*, Berlin, Springer, 1973 (traducere în limba engleză; *The Structure and Dynamics of Theories*, Berlin, Springer, 1976), *The Structuralist View of Theories*, Berlin, Springer, 1979 ș.a. Concepția structuralistă a fost prezentată la noi de Ilie Pârvu, în *Introducere în epistemologie*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1984, pp. 318-354.

¹⁹ J. Habermas, (1968), *Knowledge and Human Interests*, trad. J.J. Shapiro, Heinemann, London, apendice, apud M.B. Hesse, *op. cit.*, p. 506.